

Олександр Корнієвський

Артем Филипенко

## РЕТРОСПЕКТИВНА РЕФЛЕКСІЯ „ПОРАЗКИ” В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

За результатами дослідження суспільного сприйняття розпаду СРСР у двох найбільших пострадянських державах – Україні та Російській Федерації, доведено, що серед росіян переважають постімперський синдром і реваншистські настрої, підтримувані та заохочувані російською владою на офіційному рівні. Проаналізовано суперечливі процеси формування сучасної історичної свідомості в Румунії та Республіці Молдова, сучасну політику Угорщини по відношенню до угорських громад в інших державах, в Україні зокрема.

**Ключові слова:** посткомунізм, суспільна свідомість, національна ідентичність, посткомуністична ностальгія, реваншизм, іредентизм, уніонізм, трианонський синдром.

The research of the public perception of the collapse of the Soviet Union in the two largest post-soviet states – Ukraine and the Russian Federation – prove that among the Russian people prevail the post-imperial syndrome and revanchist sentiments, officially supported and encouraged by the Russian government. The authors explore the controversial processes of evolving of historical conscience in Romania and Moldova, as well as the current policy of Hungary toward Hungarian communities in other countries, including in Ukraine.

**Key words:** post-communism, public conscience, national identity, post-communist nostalgia, revanchism, irredentism, unionism, trianon syndrome.

Однією з визначальних для формування національної свідомості та ідентичності якостей є здатність суспільства переживати й осмислювати досвід різноманітних історичних колізій, зокрема, масштабних міжнародних конфліктів і розпаду імперських систем.

Наприкінці ХХ століття випробуванням для багатьох народів став крах радянської імперії та комуністичного блоку. Причому реакція російського суспільства на підсумки „холодної війни” та розпад СРСР багато в чому повторює реакцію німецького суспільства столітньої давності на поразку у Першій Світовій війні. Є всі підстави констатувати наявність у значної частини росіян так званого „версальського синдрому”

(термін з'явився саме для позначення хворобливої реакції німців на травму воєнного фіаско та важкі умови Версальського мирного договору 1919 р.).

Цілком спільними й типовими для обох випадків є „комплекс переможених” („нас перемогли, але ми все одно найкращі”), перебільшення „катастрофічності” поразки та прагнення відновити великодержавний статус („встати з колін”) і повернути втрачені території. Після зміни влади в Російській Федерації у 1999-2000 рр. ці ідеї фактично стали частиною офіційної ідеології та політичної риторики: заяви Володимира Путіна про розпад СРСР як „найбільшу геополітичну катастрофу століття” (квітень 2005 р.) та „несправедливе” включення „споконвічно російських територій” до складу радянської України (грудень 2019 р.); заява депутата Державної Думи від провладної партії „Єдина Росія” Євгена Федорова (листопад 2015 р.) про необхідність відновлення Російської держави в кордонах СРСР 1945 року тощо.

Вельми характерно, що у пострадянській Росії, як свого часу і в постверсальській Німеччині, набули поширення міфологеми „змови” та „удару в спину” – намагання пояснити поразку не так об'єктивними причинами, як підривною діяльністю „ворожих елементів” усередині країни, „в тилу”. Якщо в німецькому випадку винуватцями оголошувалися переважно євреї та соціалісти, то в російському – „зрадники” в державному апараті та космополітична інтелігенція. Відтак, із метою „відновлення історичної справедливості” пропонується „дати належну оцінку” діяльності „руйнівників СРСР”, фактично піддавши їх суспільному остракізмові. Водночас, лунають заклики „задня недопущення помилок минулого” рішуче покінчити і з сучасними „ворогами”, до числа яких найчастіше зараховуються всі бодай потенційно нелояльні до чинної влади та неоімперської ідеології соціальні групи. Саме такі погляди нині активно просуває низка провладних інтелектуалів, передусім представники так званого „Ізборського клубу” (О. Дугін, Л. Івашов, О. Платонов, О. Проханов, А. Фурсов).

Важливим елементом російського реваншистського дискурсу є глорифікація постаті Йосипа Сталіна. Зусиллями кремлівських ідеологів і пропагандистів він постає як найбільш успішний очільник імперії, під керівництвом якого Росія здобула найславетнішу в своїй історії воєнну перемогу та досягла піку своєї великодержавної могутності. Сталінська внутрішня, а надто зовнішня політика подаються як зразок для сучасних лідерів Російської держави, а президента Російської Федерації В. Путіна нерідко неофіційно порівнюють із „батьком народів”, підносячи як продовжувача його „великої справи”.

Пропагандистська гра влади на постімперській травмі суспільства зумовлює її перманентну прологацію та перехід у хронічну фазу. Більшість росіян продовжує сприймати крах радянської системи та зникнення СРСР із політичної карти світу як історичну поразку Росії – причому поразку несправедливу, незаслужену. Ностальгія за СРСР, що плавно знижувалася протягом 2000-х років, згодом знову почала зростати слідом за посиленням відповідних акцентів у владній пропаганді, стабілізувавшись на рівні понад 50 % і сягнувши максимуму (66 %) наприкінці 2018 року. Паралельно зростали й кількість тих, хто вважає основними причинами розпаду радянської імперії не економічну кризу та міжнаціональні конфлікти, а „біловезьку змову” керівників Росії, Білорусі та України вкупі зі „змовою ворожих СРСР зарубіжних сил” (сумарно теж понад 50 %), а також число тих, хто вважає, що СРСР можна було зберегти (від 47 % у 2006 р. до 56 % у 2016 р.)<sup>1</sup>.

В Україні суспільне сприйняття результатів „холодної війни” та розпаду СРСР є менш однозначним і має низку суттєвих особливостей порівняно з ситуацією в РФ. Ностальгійні настрої також є досить відчутними, зберігаючись на рівні приблизно однієї третини суспільства, а до 3 % українців навіть продовжують вважати себе передусім громадянами колишнього СРСР<sup>2</sup>. Однак, при цьому домінують суто прагматичні, переважно соціально-економічні міркування – людям (особливо тим, хто жив за часів СРСР) бракує радянських соціальних гарантій, економічної та політичної визначеності, впевненості в майбутньому. Така ностальгія за радянським минулим більшою мірою є ностальгією за соціалістичним ладом та побутовим добробутом, аніж за імперським минулим як таким.

Водночас, для росіян, поряд із аналогічною „соціальною ностальгією”, стабільно високе значення мають міркування великодержавного престижу. Так, згідно з результатами моніторингу громадської думки, рівнозначно негативним із економічною руйнацією наслідком розпаду Радянського Союзу громадяни Російської Федерації регулярно називають „втрату відчуття належності до великої держави” (близько 40 % опитаних щодва роки із піковим значенням у 56 % наприкінці бурхливого 2014 р.)<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> *Back in the USSR? [Аналитический обзор ВЦИОМ]*, [on-line:] <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=497>; *Распад СССР: причины и ностальгия*, [on-line:] <http://www.levada.ru/2016/12/05/raspad-sssr-prichiny-i-nostalgiya/>; *Число сожалеющих о распаде СССР достигло максимума за десятилетие*, [on-line:] <https://www.levada.ru/2018/12/19/chislo-sozhaleyushhih-o-raspade-sssr-dostiglo-maksimuma-za-desyatiletie/>

<sup>2</sup> *Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети – громадська думка України*, [on-line:] [https://dif.org.ua/article/%20patriotizm\\_mova%20%20](https://dif.org.ua/article/%20patriotizm_mova%20%20)

<sup>3</sup> *Ностальгія по СССР*, [on-line:] <https://www.levada.ru/2018/12/19/nostalgiya-po-sssr-2/>

На відміну від громадян Росії, більшість яких переконані, що розпаду СРСР можна було уникнути, в Україні, як свідчать результати тематичного опитування Центру Разумкова та Фонду „Демократичні ініціативи”, 59 % респондентів вважають, що розвал СРСР був не лише закономірною, а й прогресивною історичною подією, та лише 27 % вважають це історичною катастрофою. Поділяють думку, що розпад СРСР був закономірною і прогресивною історичною подією, більшість жителів Західно-Центральної України та відносна більшість жителів південно-східної її частини. Чим молодші респонденти, то частіше вони погоджуються з таким твердженням: від 46 % респондентів віком від 60 і більше років до 68 % серед молодших за 30 років. Найстарша (60 +) вікова група – єдина, де частки тих, хто вважає це закономірною і прогресивною подією, і тих, хто вважає це історичною катастрофою, майже не відрізняються (відповідно 46 % і 44 %) <sup>4</sup>.

Очевидно, що у більшості українців події, пов'язані із завершенням „холодної війни” двох ідеологічних систем і крахом Радянської держави, викликають дедалі менше гострих рефлексій та ностальгійних почуттів. Навпаки, патріотично налаштовані громадяни схильні сприймати розпад СРСР як безумовну й однозначну перемогу над „імперією зла”, падіння „тюрми народів”, що дало Україні змогу нарешті отримати омріяну незалежність.

Закономірно, що найбільший рівень ностальгії за СРСР та сприйняття його розпаду як історичної поразки виявляють жителі України, що є носіями радянсько-російського світогляду. Вони цілком поділяють поширені в сучасній Росії уявлення, трактуючи крах Радянського Союзу як трагедію, „втрату Батьківщини”, результат диверсії „підступного Заходу” та його поплічників із числа комуністів-ренегатів і „націоналістів-бандерівців”. „Ментальні росіяни” найбільше схильні й до переконання, що СРСР можна (і варто) було зберегти, та до підтримки відновлення на його місці єдиної держави в майбутньому.

Крім проросійськи орієнтованих громадян, в Україні прибічниками відродження імперії на пострадянських теренах була частина націоналістів (передусім, ідеологи УНА-УНСО Дмитро Корчинський, Анатолій Лупиніс, Андрій Шкіль, Олег Вітович, В'ячеслав Чечило). На їхню думку, крах СРСР одночасно означав втрату українцями імперії, яку вони розбудовували нарівні з росіянами. Понад те: західні переможці „холодної війни” повелися з Україною ледь не як із переможеною державою, змусивши

---

<sup>4</sup> Чи відчують українці ностальгію за СРСР? [on-line:] <http://razumkov.org.ua/statti/chy-vidchuvaiut-ukraintsi-nostalhiu-za-srsr>

її відмовитися від значної частини свого військового потенціалу (насамперед, від ядерної зброї) та фактично заборонивши будь-яку іредентистську політику (спрямовану на возз'єднання всіх українських етнічних земель у межах однієї держави). „Імперія мусить бути відновлена” – таким було геополітичне кредо цих своєсхідних „українських імперіалістів”<sup>5</sup>. Пропонуючи „не міняти звички українців жити у великій державі”<sup>6</sup>, вони є прихильниками так званого „києвоцентризму” – доктрини об'єднання низки слов'янських народів і пострадянських територій („від Балкан і Калінінграда до Владивостока”) навколо Києва. Такі погляди зближували „києвоцентристів” із носіями радянсько-російського світоглядного комплексу та навіть обумовлювали ситуативну співпрацю з імперськими реваншистами. Так, у 1990-х рр. УНСО брала участь у Придністровському конфлікті по один бік із прихильниками відновлення СРСР, проводила спільні заходи з російськими шовіністами, а Д. Корчинський уже після свого виключення з організації разом із О. Дугіним входив до керівництва „Міжнародного Євразійського Руху”.

Падіння комуністичних режимів в країнах Центрально-Східної Європи стало поштовхом для переосмислення національних історій та формування нових парадигм. Для Румунії ХХ століття було періодом драматичних подій, територіальних надбань та втрат, встановлення комуністичного режиму та антикомуністичної революції. Завершення Першої Світової війни, розпад Російської та Австро-Угорської імперій призвели до збільшення території Королівства Румунія більш, ніж у два рази за рахунок приєднання Трансильванії, Буковини, Марамуреша, Баната та Бессарабії. Вперше майже всі території з румунським населенням були об'єднані в межах однієї держави.

Проте, територіальні надбання заклали основи для майбутніх конфліктів з сусідніми державами, зокрема, з Угорщиною, Болгарією та СРСР, які намагалися вирішити конфліктні ситуації як дипломатичним шляхом, так і за допомогою загроз. У 1940 році СРСР відповідно до секретних протоколів до Пакту про ненапад між СРСР і нацистською Німеччиною 1939 року (пакт Молотова-Ріббентропа) приєднав до себе Бессарабію та Північну Буковину. Румунія виступила союзником Німеччини під час її нападу на Радянський Союз у 1941 р. що дало їй можливість терміново, до 1944 р. повернути собі зазначені території.

---

<sup>5</sup> Див., зокр.: А. Лупиніс, *Бунт має рацію (Політичний заповіт)*, МПП „Факел”, Чернівці 2004, с. 29.

<sup>6</sup> В. Чечило, *Українська імперія як фактор розвитку слов'янської цивілізації*, „Голос нації” 1994, № 23-24 (86-87), с. 1.

Після 1945 р. Бессарабія та Північна Буковина остаточно відійшли до СРСР. На більшій частині території Бессарабії була створена Молдавська Радянська Соціалістична Республіка (до якої приєднали також території на лівому березі Дністра); південні райони та північні райони відійшли до Української РСР. Радянське керівництво проводило політику спрямовану на формування окремої від румунської „молдавської нації”, на базі місцевих діалектів була здійснена спроба створити молдавську мову яка б відрізнялася від румунської. Одним з кроків „молдовенізації” стало переведення писемності у Молдавській РСР на кириличну графіку на противагу румунській мові, яка використовує латинську графіку. В радянських історичних дослідженнях, літературі, кінематографі періоди перебування Бессарабії у складі Румунського королівства у 1918-1940 рр. та 1941-1944 рр. характеризувалися як часи окупації та національного гноблення молдован. Всіляко підкреслювалася окремішність молдован як нації. Відповідно події 1940 р. та 1944 р. представлялися як акт визволення молдован від „румунських загарбників”.

Хоча під час комуністичного режиму Румунія не наважувалася висловлювати територіальні претензії до СРСР, тим не менш неформально Бессарабія та Північна Буковина вважалися своїми територіями. Так само суперечливим за часів комуністичного режиму був і погляд на період Другої світової війни. Участь Румунії у війні на боці нацистської Німеччини якщо не замовчувалася, то розглядалася як результат дії „буржуазно-поміщицької верхівки”, яка діяла всупереч інтересам народу. Пріоритет надавався висвітленню періоду після 23 серпня 1944 р., коли Румунія приєдналася до антигітлерівської коаліції.

Антикомуністична революція 1989 року ліквідувала монополію румунських комуністів на історичну науку. „Білі плями” в історії Румунії почали активно заповнюватися, у тому числі й за рахунок свідків подій часів Другої Світової війни та повоєнних часів. Цьому сприяв політичний плюралізм, відновлення „історичних” партій Румунії. Як зазначає румунський дослідник Міхай Мачь „Кожен з цих ідейних таборів мав власну історію румунської нації, вищим і незаперечним критерієм якої були свідчення очевидців. Стався моментальний перехід від «єдиної історії» Партії до нескінченного числа історичних розповідей”<sup>7</sup>.

Період зміни історичної та політичної парадигми в Румунії відбувався паралельно із процесами перебудови в СРСР, яке мало своїм наслідком національне відродження в

---

<sup>7</sup> Мачь М. *В лабиринте памяти. Проработка прошлого в посткоммунистической Румынии* [on-line] [https://istorex.ru/page/mach\\_m\\_v\\_labirinte\\_pamyati\\_prorabotka\\_proshlogo\\_v\\_postkommunisticheskoy\\_rumunii](https://istorex.ru/page/mach_m_v_labirinte_pamyati_prorabotka_proshlogo_v_postkommunisticheskoy_rumunii)

радянських союзних республіках. Так, в Молдавській РСР однією з характерних особливостей національного руху стало прагнення повернення до румунського коріння. 27 серпня 1989 р. в столиці Молдавської РСР за ініціативи Народного Фронту Молдови відбулися Великі Національні Збори, в яких взяли участь кілька сотень тисяч осіб. У підсумковому документі під назвою „Про державну незалежність та наше право на майбутнє” містилася вимога: „Повинні бути відновлені історичне ім'я нашого народу, яке він носив протягом століть – „румуні” і назва його мови – „румунська”<sup>8</sup>.

У 1990 р. Верховна Рада Молдавської РСР затвердила в якості прапора Республіки червоно-жовто-синій триколор, майже тотожний румунському державному прапору. Комісія Верховної Ради Молдавської РСР з політико-юридичної оцінки радянсько-німецького договору про ненапад і додаткового секретного протоколу від 23 серпня 1939 р., а також їх наслідків для Бессарабії і Північної Буковини 28 червня 1940 р. зробила висновок, що СРСР окупував силою зброї Бессарабію і Північну Буковину всупереч волі населення цього краю. „Незаконне проголошення 2 серпня 1940 року Молдавської РСР було актом розчленування Бессарабії і Буковини. Передача під юрисдикцію Української РСР Північної Буковини і повітів Хотин, Ізмаїл та Четатя Албе суперечило історичній правді та етнічній реальності того часу”<sup>9</sup> – констатувалося у висновках вищезазначеної Комісії.

Примітно, що цей документ був використаний проросійськими сепаратистами, які мешкали на лівобережжі Дністра, як формальна підстава для проголошення Придністровської Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки (згодом – Придністровської Молдавської Республіки). Сепаратисти на противагу триколові обрали в якості прапора прапор Молдавської РСР і оголосили про намір протидіяти політиці „румунізації” (в якості одного з кроків протидії цій політиці стало збереження кириличної писемності для „молдавської мови”, в той час, як в Молдові вона була переведена на латиницю).

В свою чергу Румунія виступила з осудженням Пакту Ріббенропа-Молотова, як міжнародної угоди, що сприяла розчленуванню країни. 24 червня 1991 р. парламентом цієї країни одноголосно була прийнята Декларація про пакт Ріббентропа-Молотова і його наслідки для Румунії, в якій зазначалося, що президент, уряд, усі політичні сили мають діяти „з метою виконання законних прав населення румунських територій,

---

<sup>8</sup> История румын с древнейших времен до наших дней / Коллектив авторов: Д. Драгнев, И. Шишкану, И. Варта и др. Кишинэу: Civitas, 2001, с.297.

<sup>9</sup> Пакт Молотова-Риббентропа и его последствия для Бессарабии, Кишинев, 1991, с.119

силою анексованих внаслідок таємних угод”<sup>10</sup>. У документі була надана висока оцінка Версальському мирному договору та системі міжнародних відносин, зокрема її європейській складовій, що сформувалась після Першої Світової війни. У відповідь Верховна Рада Української РСР у своїй заяві від 5 липня 1991 р. розцінила такі дії Румунії як територіальні претензії до України<sup>11</sup>.

28 листопада 1991 року румунський парламент ухвалив декларацію проти участі населення так званих „румунських територій, силою анексованих колишнім СРСР, територій які ніколи не належали Україні і по праву належать Румунії”, а саме населення Північної Буковини, Герца і Хотинщини у всеукраїнському референдумі щодо державної незалежності України.

Таким чином політичні зміни, що відбулися майже одночасно в Румунії та Молдові призвели, з одного боку, до появи уніонізму – руху, спрямованого на об'єднання двох країн; з іншого – до тривалого періоду непорозумінь між Румунією та Україною. І лише підписання 2 червня 1997 р. Договору про відносини добросусідства та співробітництва дозволило розпочати конструктивний діалог між двома країнами.

Одним з ключових моментів вищезазначеної рефлексії став перегляд позиції щодо участі Румунії у Другій Світовій війні на боці нацистської Німеччини, а також ставлення до румунських військових і політичних діячів тієї доби. Те, що більшість з них зазнали репресій після приходу до влади комуністів, формувало ставлення до них як до мучеників. Факт, що більшість румунських генералів були засуджені за військові злочини, нікого не бентежив, оскільки судові процеси над ними також розглядалося в контексті комуністичного терору. Моральної реабілітації зазнав і маршал Іон Антонеску, який керував країною у 1941-1944 рр. Засуджений і страчений у червні 1946 році, він й дотепер деякими громадянами Румунії вважається жертвою російської окупації. Водночас, згідно з доповіддю Міжнародної Комісії з вивчення Голокосту, режим маршала Іона Антонеску винен в депортації і загибелі 250 тисяч євреїв і 25 тисяч циган переважно з Бессарабії, Північної Буковини і Трансністрії (область між Дністром і Південним Бугом, в основному розташована на території сучасної України, яка перебувала під владою румунської адміністрації з 1941 р. по 1944 р.).

За сучасної доби з'явилася низка публікацій, в яких виправдовувалася участь Румунії у війні на боці нацистської Німеччини. Основний аргумент авторів цих

---

<sup>10</sup> Златін О. Особливості становлення зовнішньої політики посткомуністичної Румунії// Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, Київ, 2015, Вип. 24. С.221.

<sup>11</sup> Там само

публікацій: війна проти СРСР була зумовлена необхідністю звільнити Бессарабію і Північну Буковину, які були анексовані Радянським Союзом у 1940 році.

5 грудня 2006 р. Апеляційний суд Бухаресту виніс рішення, яке частково звільнило маршала І. Антонеску від відповідальності за підтримку нацистської Німеччини у війні проти Радянського Союзу. Зокрема, судді визнали І. Антонеску та інших членів його уряду невинними у злочинах проти світу, мотивуючи своє рішення тим, що війна Румунії проти СРСР була „превентивно-оборонної” і „юридично виправданою”. Рішення було прийнято за позовом Соріна Алексіану, сина губернатора Трансністрії Георге Алексіану, одного із соратників І. Антонеску. Рішення по справі С. Алексіану суд поширив на І. Антонеску та інших членів його уряду, засуджених разом з ним. Знявши з І. Антонеску частину звинувачень, суд, проте, визнав його винним в тому, що, приєднавшись до німецького плану військових дій проти СРСР, який передбачав територіальні завоювання, Румунія вступила в агресивну війну проти Радянського Союзу. Агресивною була визнана й війна Німеччини проти СРСР. І. Антонеску також був визнаний винним в злочинах проти цивільного населення, які, як злочини проти людяності, виправданню не підлягають. Проте, у травні 2007 р. Вища касаційна палата Румунії скасувала рішення Апеляційного суду Бухаресту.

Рефлексія „поразки” та намагання переглянути результати Другої Світової війни були властиві не лише історикам. На рубежі ХХ – ХХІ століть уніоністський дискурс був активно присутній у політичному житті Румунії. Показовий приклад – діяльність партії „Велика Румунія”, сама назва якої була відсиланням до періоду 1918-1940 рр. Ця відверто націоналістична партія, представникам якої були властиві, крім іншого, й антисемітські погляди, мала певний електоральний успіх у 2008 р.

Ревізіоністські погляди поділяли й інші румунські політики. Прикладом може послугувати позиція Президента Румунії Траяна Бесеску, який неодноразово висловлювався на користь об'єднання Молдови і Румунії. 22 червня 2011 р., в день 70-річчя від початку радянсько-німецької війни, в ефірі одного з румунських телеканалів ним було заявлено, що на місці фашистського диктатора Іона Антонеску 22 червня 1941 р. він би теж віддав наказ перейти кордон<sup>12</sup>. Свою позицію Траян Бесеску мотивував тим, що нацистська Німеччина була союзником Румунії й на той час була потреба в тому, щоб повернути території, які входили до складу Румунії. Подібна заява

---

<sup>12</sup> Президент Румынии поддержал фашистов: он бы тоже направил солдат против русских [on-line]: <https://www.newsru.com/world/30jun2011/besescu.html>

викликала негативну реакцію в офіційних і громадських колах України, які у цій заяві побачили прагнення офіційного Бухаресту до перегляду існуючих кордонів.

У подальші роки однією з подій, яка викликала поживлення уніоністського руху в Румунії стало відзначення у 2012 р. 200-ї річниці Бухарестського миру, за яким Бессарабія увійшла до складу Російської імперії. Того року була створена громадянська платформа Actiunea 2012 (Дія 2012), яка провела кампанію „історичної правди” під гаслом „Basarabia e Romania” („Бессарабія – це Румунія”).

Подібні політичні заяви та громадсько-політичні акції викликали занепокоєння офіційного Києва, оскільки супроводжувалися певною політичною практикою. Зокрема, негативну реакцію української влади викликало надання румунського громадянства жителям Бессарабії та Північної Буковини (в румунському політичному лексиконі такі дії отримали назву „відновлення громадянства” й стосувалися вони тих громадян України, хто особисто звернувся з проханням про надання румунського громадянства, а також тих громадян України, чії предки жили на теренах Королівства Румунії в 1918-1940 рр.). Сьогодні в Румунії справами закордонних румунів опікується Департамент у справах діаспори, діяльність якого з 2009 р. координується прем'єр-міністром Румунії.

Хоча за останні роки уніоністські настрої в Румунії дещо зменшилися, офіційний Бухарест й дотепер жорстко реагує на державно-управлінські рішення української влади, які вважає порушенням прав румунської меншини в Україні. Зокрема, офіційний Бухарест негативно сприйняв прийняття Верховною Радою України Закону України „Про освіту”, яким передбачено поступовий перехід до викладання навчальних дисциплін в середній школі українською мовою, скорочення навчальних годин на викладання мовами національних меншин. Негативну реакцію румунських вищих посадових осіб та румунського суспільства викликало те, що згадуючи події 100-річної давнини в своєму Привітанні до Дня соборності України, Президент України В. Зеленський зазначив, що Північна Буковина була зайнята румунами. 23 січня 2020 р. румунські видання вийшли із заголовками про те, що В. Зеленський звинуватив Румунію в окупації української Північної Буковини після Першої Світової війни.

У контексті вищезазначеного, вважаємо за необхідне зазначити, що світоглядні настанови на об'єднання Румунії і Молдови створили підґрунтя для виправдання проросійськими сепаратистами створення Придністровської Молдавської республіки. Намагання офіційного Кишинева відновити конституційний порядок в лівобережних районах Молдови спричинило збройний конфлікт, в ході якого проросійським

сепаратистам вдалося утриматися на цій території за військово-політичної підтримки Російської Федерації.

Для обґрунтування своїх прав на створення Придністровської Молдавської республіки проросійські сепаратисти намагалися опертися на історію, вбачаючи себе спадкоємцями Молдавської Автономної Радянської соціалістичної республіки, яка знаходилася у складі Радянської України у 1924-1940 рр. Деякі радикальні українські націоналісти також відносили Придністров'я до історичних українських земель, вказуючи на особливості етнічного складу цього регіону, де одну третину населення становили етнічні українці. При цьому вони оминали увагою той факт, що кількість етнічних українців у Правобережній Молдові була не меншою за лівобережні райони Молдови. Для росіян цей регіон був „російською землею”, яка була відвойована в Османської імперії у XVIII столітті і господарське освоєння якої було пов'язане з її перебуванням у складі Російської імперії. Слід також додати, що в Молдові з'явилася низка досліджень, в яких її автори стверджують, що лівобережні райони Дністра були споконвічними румунськими землями, а низка персонажів української історії мали „румунське” походження<sup>13</sup>.

Результатом суспільно-політичних та соціально-психологічних рефлексій на теренах пострадянської Молдови стала криза національної ідентичності. Одна частина титульного етносу Молдови вважає себе румунами, а свою мову – румунською, інша наполягає на окремішності молдовського етносу та мови. В рамках політичного дискурсу були здійснені спроби сформулювати на противагу уніонізму ідеологічну доктрину молдовенізму. В її основі лежить теза про те, що в силу історичних причин молдавани, які живуть на схід від Пруту мають ідентичність, відмінну від румунів. Проте, ідеологеми доктрини молдовенізму сповідують переважно представники ліві проросійські партії. Характерною рисою сучасного політичного життя Республіки Молдова є постійна присутність на політичному просторі партій уніоністського напрямку, які до 2019 р. мали певну кількість місць у парламенті цієї країни.

За останні роки в Молдові спостерігається зростання кількості тих, хто прагне об'єднання з Румунією. Причиною цього стає зневіра у „молдовському проєкті”, здатності політичної еліти Молдови подолати зубожіння та корупцію. Все це обумовлює строкатість поглядів громадян Молдови на історичне минуле своєї країни. Для прихильників уніонізму період перебування у складі Російської імперії та СРСР –

---

<sup>13</sup> Попа И., Попа Л. Румыны, Бессарабия и Приднестровье, Кишинев, 2010. 268 с.

це період денаціоналізації та репресій. Прихильникам молдовенізму властиві ідеалізація радянської епохи. При цьому приєднання Бессарабії до Румунії визначається як „окупація”, а прихід Червоної армії у 1940 р. і 1944 р. – як „визволення”.

На відміну від Румунії, в сучасній Угорщині без пієтету ставляться до підсумків Першої Світової війни, в якій угорцям судилося бути серед переможених і заплатити вагому ціну територіями та людськими ресурсами. За результатами Тріанонського договору 1920 р., землі, які відійшли від Угорщини до інших країн склали 2/3 від її довоєнної території. На них проживала одна третина угорського етносу – 3,2 млн. осіб, в той час як власне в країні проживало 8 млн. осіб. Звідси маємо „тріанонський синдром”, який, у свою чергу, призвів до угорського іредентизму – прагнення до збирання угорських земель та угорців в одній державі. Таке прагнення почало реалізовуватися з початком Другої Світової війни, в якій Угорщина виступила союзником нацистської Німеччини. Угорщині вдалося приєднати від Чехословаччини Закарпаття та ряд районів Словаччини, від Румунії – населені угорцями райони Трансильванії, від Югославії – Воєводину. Ідея „Великої Угорщини” набула чітких рис. Поразка у Другій Світовій війні та повоєнні міждержавні угоди повернули Угорщину в кордони, визначені Тріанонським договором.

Нового дихання „тріанонський синдром” набув на початку XXI століття, вже після того, як Угорщина стала членом НАТО та ЄС; з реалізацією нової політики в діяльності партії ФІДЕС та її лідера Віктора Орбана. Угорський націоналізм та іредентизм став визначальним чинником у внутрішній та зовнішній політиці Угорщини. Важливо ззначити, що правляча партія постійно знаходиться під тиском більш радикальної партії „Йоббик”.

Складовими національної політики Угорщини на сьогодні є створення законодавчих підстав для набуття закордонними угорцями громадянства Угорщини, їх активне залучення до участі у виборах до угорського парламенту. Станом на травень 2019 р. понад 1,05 млн. закордонних угорців, з яких 140 тисяч угорців українського Закарпаття отримали угорське громадянство, не виходячи з громадянства України.

Роками раніше – у 2010 році угорський уряд (за результатами проведення референдуму) почав надавати за спрощеною процедурою громадянство етнічним угорцям, які проживають за кордоном. Правляча партія ФІДЕС отримала таким чином додаткові голоси на парламентських виборах: 95% "закордонних" угорців віддали свої голоси цій партії, яка ініціювала зміни до закону про громадянство. З того ж 2010 р. в день підписання Тріанонського мирного договору, 4 червня, угорці відзначають День

єднання нації. У 2011 р. було ухвалено нову Конституцію Угорщини, в якій особливий акцент зроблено на ролі християнства у збереженні нації та міститься низка положень, які можна трактувати, як законодавче закріплення іредентизму. Зокрема, в Конституції визначається, що Угорщина, керуючись ідеєю єдності угорської нації, несе відповідальність за долю тих угорців, які живуть за її межами, а також встановлює, що у кожного громадянина Угорщини є право на захист Угорської держави під час його перебування за кордоном. Офіційна назва країни була замінена з „Угорської республіки” на „Угорщина”. Зміна назви мала на меті включення в угорське суспільство не тільки громадян Угорщини, а й етнічних угорців, які проживають в інших державах.

Ще одним важливим напрямом зовнішньої політики офіційного Будапешта стає вимога надання автономії угорцям, що мешкають за межами Угорщини. Після третьої перемоги на парламентських виборах В. Орбан у 2014 р. в інавгураційній промові відзначив: „Угорське питання не було розв’язане з часів Другої світової війни. Ми розглядаємо угорське питання як європейське питання. Угорці, які проживають у Карпатському басейні, мають право на подвійне громадянство, колективні права і на автономію”<sup>14</sup>. Проте, подібна політика зустрічає негативну реакцію з боку європейських країн з угорською діаспорою – Румунії, Словаччини, України та Сербії.

Показовим прикладом того, як Угорщина захищає права закордонних угорців є позиція, зайнята офіційним Будапештом після ухвалення Верховною Радою України Закону України „Про освіту”. Цим Законом передбачено, що діти, які підуть у школи з 1 вересня 2018 р., матимуть можливість навчатися рідною мовою тільки в початковій школі – перші чотири роки. З п’ятого класу всі навчальні предмети повинні викладатися українською мовою. За офіційними даними, в Україні функціонує 71 угорська школа. Закон України „Про освіту”, який по суті своїй спрямований на те, щоб сприяти інтеграції національних меншин до українського суспільства, розглядався в Угорщині як зазіхання на права угорців. У вересні 2017 р. МЗС Угорщини офіційно поширило заяву міністра закордонних справ Петера Сіярто, що у відповідь на прийняття Закону України „Про освіту”, „Угорщина, перебуваючи в Європейському Союзі, блокуватиме і буде накладати вето на будь-які кроки, які могли б бути подальшим прогресом у процесі європейської інтеграції України у дусі програми

---

<sup>14</sup> Держалюк М. С. Активізація діяльності Угорщини у регіоні на початку ХХ ст.: причини і результати // Суспільно-політичні процеси. Випуск 4 (14), Київ, "Політія", 2019 – с. 91.

Східного партнерства”.<sup>15</sup> Слід також додати, що нинішня угорська влада також послідовно блокує проведення засідань Комісії „Україна – НАТО”, вимагаючи від України зміни відповідного законодавства. Примітно, що в цей процес намагається втрутитися офіційна Москва, яка прагне використати українсько-угорські суперечки для дезінтеграції України. Слід також додати, що у серпні 2018 р. стало відомо, що в Уряді Угорщини має з'явитися посада уповноваженого міністра по справах Закарпатської області. МЗС України розцінив такі наміри угорської влади як втручання у внутрішні справи України. Після перемовин Угорщина погодилася на зміни статусу зазначеного високопосадовця. 2 грудня 2019 р. посла Угорщини в Україні Іштвана Ійдярто було запрошено до МЗС України. Українською стороною було вказано на неприйнятність його заяв щодо автономії угорської національної меншини в Україні та блокування угорською стороною діяльності Комісії „Україна – НАТО”.

Отже, підсумовуючи вищезазначені міркування щодо досліджуваної нами проблематики, припустимося наступних висновків.

Якщо у ставленні росіян до підсумків „холодної війни” та краху СРСР виразно переважає постімперський травматичний синдром із помітним реваншистським ухилом, то сприйняття тих подій українським суспільством залишається неоднозначним, опосередкованим різними ідейно-ціннісними орієнтаціями та соціально-груповими ідентичностями. Ставлення за сучасної доби громадян України до розпаду СРСР прямо залежить від того, до якої світоглядної „лінії спадковості” належить та чи інша особа. Це зайвий раз засвідчує несформованість в сучасній Україні єдиної національної ідентичності, її фрагментарний, „мозаїчний” характер.

Незважаючи на історичну віддаленість подій Першої та Другої світових війн, вони й дотепер продовжують впливати на суспільну свідомість населення країн Центрально-Східної Європи. „Фантомні болі” від втрачених територій ускладнюють діалог між державами і стають на перешкоді перетворенню цього європейського регіону в зону миру та добробуту.

### **Бібліографія:**

1. *Back in the USSR?* [Аналитический обзор ВЦИОМ], [on-line:] <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=497>

---

<sup>15</sup> Угорщина блокуватиме будь-яке подальше зближення України та ЄС – офіційна заява [on-line]: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/09/26/7156349/>

2. Лупиніс А., *Бунт має рацію (Політичний заповіт)*, МПП „Факел”, Чернігів 2004, 284 с.

3. *Ностальгія по ССРСР*, [on-line:] <https://www.levada.ru/2018/12/19/nostalgiya-po-sssr-2/>

4. *Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети – громадська думка України*, [on-line:] [https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm\\_mova%20%20](https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20)

5. *Распад СССР: причины и ностальгія*, [on-line:] <http://www.levada.ru/2016/12/05/raspad-sssr-prichiny-i-nostalgiya/>

6. Чечило В., *Українська імперія як фактор розвитку слов'янської цивілізації*, „Голос нації” 1994, № 23-24 (86-87), с. 1.

7. Мачь М. *В лабиринте памяти. Проработка прошлого в посткоммунистической Румынии* [on-line] [https://istorex.ru/page/mach\\_m\\_v\\_labirinte\\_pamyati\\_prorabotka\\_proshlogo\\_v\\_postkommunisticheskoy\\_ruminii](https://istorex.ru/page/mach_m_v_labirinte_pamyati_prorabotka_proshlogo_v_postkommunisticheskoy_ruminii)

8. *История румын с древнейших времен до наших дней* / Коллектив авторов: Д. Драгнев, И. Шишкану, И. Варта и др. Civitas, Кишинэу 2001, 303 с.

9. Златін О. *Особливості становлення зовнішньої політики посткомуністичної Румунії* // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, Вип. 24, Київ 2015, с.211-231.

10. *Президент Румынии поддержал фашистов: он бы тоже направил солдат против русских* [on-line]: <https://www.newsru.com/world/30jun2011/besesku.html>

11. Попа И., Попа Л. *Румыны, Бессарабия и Приднестровье*, Chisinau 2010, 268 с.

12. Держалюк М. С. *Активізація діяльності Угорщини у регіоні на початку ХХ ст.: причини і результати* // Суспільно-політичні процеси. Вип. 4 (14), Політія, Київ 2019, 368 с.

13. *Чи відчують українці ностальгію за СРСР?* [on-line:] <http://razumkov.org.ua/statti/chy-vidchuvaiut-ukrainsi-nostalhiuu-za-srsr>

14. *Число сожалеющих о распаде СССР достигло максимума за десятилетие*, [on-line:] <https://www.levada.ru/2018/12/19/chislo-sozhaleyushhih-o-raspade-sssr-dostiglo-maksimuma-za-desyatiletie/>

## **Інформація про авторів**

**Корнієвський Олександр Анатолійович** – професор, доктор політичних наук, Національний інститут стратегічних досліджень, головний науковий співробітник відділу гуманітарної політики та розвитку громадянського суспільства центру суспільних досліджень, сфера наукових інтересів – світові практики самоорганізації громадськості та інституалізації громадської активності, становлення і розвиток державності та громадянського суспільства в Україні, громадські об’єднання у системі національної безпеки держави.

**Филипенко Артем Олександрович** – магістр державного управління, Національний інститут стратегічних досліджень, завідувач відділу досліджень Південного регіону в місті Одеса, сфера наукових інтересів – внутрішньополітичні процеси в Румунії та Республіці Молдова, українсько-румунські та українсько-молдовські відносини, проблеми безпеки в Чорноморському регіоні.